

принципы, педагогические условия, организационные формы, методы, результат.

Ключевые слова: студент, будущий специалист, профессиональная компетентность, структурные компоненты, акмеология.

The article reveals meaning of the concept “akmeology”, “professional competence of personality” according to the analysis of non-fiction. It characterizes the main structural elements of future specialist’s professional competence: goal, essential components, principles, pedagogical conditions, organizational forms, methods, result.

Key words: student, future specialist, professional competence, structural components, akmeology.

УДК 378: 811.161.2

Бакум З.П.,

*завідувач кафедри інженерної педагогіки та мовної підготовки
ДВНЗ «Криворізький національний університет»,
доктор педагогічних наук, професор;*

Караман О.В.,

*професор кафедри української мови
Гуманітарного інституту
Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат педагогічних наук, доцент,
член-кореспондент УААН*

АКМЕОЛОГІЧНИЙ РЕСУРС ПРОБЛЕМНОГО ПІДХОДУ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ УКРАЇНСЬКОЇ СЛОВЕСНОСТІ

У статті висвітлюються науково-методичні аспекти реалізації проблемного підходу у підготовці майбутніх фахівців української словесності. Обґрунтовуються дидактичні умови використання проблемних завдань і запитань у процесі засвоєння студентами дисциплін мовознавчого циклу.

Ключові слова: лінгводидактика вищої школи, проблемний підхід, проблемна ситуація, проблемне завдання.

Динамічні трансформації, що відбуваються в сучасному суспільстві, нова філософія освіти, утвердження у свідомості громадян раціональних світоглядних орієнтирів та оновлення всіх сфер

діяльності людини вочевидь актуалізують проблему підвищення якості навчання майбутніх фахівців філологічного профілю і спонукають освітянську спільноту до пошуку більш ефективних моделей організації навчального процесу у вищій школі.

Сучасні вчені-методисти (Н. Голуб, О. Бистрова, С. Караман, М. Пентилюк, О. Горошкіна) розробляють раціональні підходи, на основі яких можна удосконалювати й розбудовувати освітній процес загалом і навчання мови зокрема: підхід із погляду змісту, де основним є набір знаннєвих можливостей студентів; підхід із позиції процесу навчання, під час реалізації якого аналізові підлягають реальні явища, що відбуваються в аудиторії, коли студенти разом із викладачем здійснюють пізнавальну діяльність; підхід із позиції результатів – спрямовує на певний набір компетентностей (знань, умінь, навичок, ставлень та ін.), якими оволоділи студенти.

Відповідно до положень і вимог, висунутих у наукових розвідках, лінгводидакти визначають такі підходи:

– *особистісно зорієнтований* (І. Бех, С. Гончаренко, В. Давидов, С. Рубінштейн, О. Савченко, І. Якиманська);

– *компетентнісний* (О. Бистрова, О. Овчарук, М. Пентилюк, О. Пометун, О. Савченко, С. Трубачев, А. Хуторський);

– *системний, або системно-лінгвістичний* (О. Горошкіна, С. Караман, Л. Скуратівський);

– *комунікативно-діяльнісний* (О. Біляєв, М. Вашуленко, Є. Голобородько, Н. Голуб, Т. Донченко, Т. Ладиженська, Л. Мацько, В. Мельничайко, Г. Михайловська, О. Хорошковська, Г. Шелехова);

– *етнокультурологічний* (В. Мельничайко, Г. Онкович, М. Стельмахович);

– *проблемний* (С. Караман, Л. Скуратівський, М. Степаненко, М. Шкільник);

– *функціонально-стилістичний* (Н. Бабич, І. Кучеренко, Л. Мацько, М. Пентилюк).

Спостереження за педагогічним процесом у вищій школі переконують, що значний акмеологічний потенціал закладено у *проблемному підході*, який свого часу розробляв відомий український лінгводидакт М. Шкільник. Означений аспект відповідає сучасним принципам гуманізації та демократизації освіти, активізації пізнавальної діяльності як учнів, так і студентів, забезпечує співробіт-

ництво, спрямоване на розв'язання системи суспільних та особистісних навчальних, а також життєвих ситуацій. За такого підходу студент є активним суб'єктом навчання. Основна ж стратегія викладача полягає у виявленні та стимулюванні здібностей і нахилів студента, створенні сприятливих умов для подальшого розвитку, самопізнання і саморозвитку, у цілеспрямованому, гармонійному формуванні системи вмінь і навичок (аналітико-синтетичні, перцептивно-мнемонічні, репродуктивно-варіантні, творчі та ін.), що забезпечують формування мовної, мовленнєвої, комунікативної компетентностей майбутнього словесника.

Метою статті є обґрунтування акмеологічного ресурсу проблемного підходу як активного типу навчання майбутніх фахівців української словесності у процесі вивчення мовознавчих дисциплін.

Задля окреслення шляхів реалізації проблемного підходу у навчанні необхідно з'ясувати певну систему понять (дидактична проблема, проблемна ситуація, проблемні запитання, завдання та ін.), оскільки їх зміст не завжди правильно розуміють практики. Ключовим словом, вартим тлумачення в названих термінах, є *проблема* — «складне теоретичне або практичне питання, яке потребує розв'язання» [1, 961]. Подане визначення ілюструє, що проблеми можуть бути науковими, бо, за словами М. Шкільника, вони потребують відповідних досліджень, і практичними — пов'язаними в основному з пошуками способів застосування теоретичних узагальнень [6, 20].

Продуктивною для дисциплін мовознавчого циклу є дидактична та психологічна класифікації навчальних проблем, запропонована М. Махмутовим. У першій він виокремлює проблеми за окремим предметом (предметні, міжпредметні); за місцем їх виконання (урочні, позаурочні); за функцією в процесі навчання (основні й часткові); за суспільною і дидактичною значущістю (навчально-теоретичні, навчально-практичні); за способом організації процесу розв'язання (фронтальні, групові, індивідуальні). У психологічній класифікації подано проблеми за характером невідомого, складного; за способом з'ясування, залежно від участі вчителя або викладача; за характером змісту і співвідношення відомого й невідомого (повна — містить усю інформацію, визначену проблемою, неповна — стосується окремих деталей) [3, 142–162].

Аналіз та узагальнення контенту мовознавчої науки показує, що особливо багатим матеріалом для моделювання навчальних проблем є теорія граматики української мови, синтаксису зокрема.

Завдання. Прочитайте виразно запропоновані тексти. Зробіть інтонаційний аналіз зіставлених уривків.

*Ген по згірку темно-зелено причаївся гайок.
Самий верх згірка від дерев.
Там, либонь, щось було засіяло.
Тепер скошено. Стерня ясна, свіжа.
Ще чистішою здається вона від синього неба,
що прихилилось до неї своїми широкими грудьми.*

*Ген по згірку темно-зелено причаївся гайок,
а самий верх згірка вільний від дерев,
там, либонь, щось було засіяло, тепер скошено,
стерня ясна, свіжа, немов ще чистішою здається вона від синього неба,
що прихилилось до неї своїми широкими грудьми.*

Запитання та завдання

1. Чи впливає інтонаційний малюнок на темп та інтонаційну виразність мовлення? Якщо впливає, посніть, як саме.
2. Сформулюйте висновки та узагальнення щодо стилістичної ролі складносурядних речень.

Основу теорії проблемного навчання становить поняття **проблемна ситуація** — «початковий момент мислення, що викликає пізнавальну потребу, створює внутрішні умови для активного застосування знань і способів діяльності» [3, 164]. Найчастіше, як свідчить досвід, виникає тоді, коли студент має обмаль знань для виконання поставленого завдання. Усвідомлення недостатності знань, на думку М. Шкільника, викликає потребу додаткової інформації, пошуків способів досягнення мети [6, 22].

Автори сучасних методик пропонують 4 типи проблемних ситуацій: 1) проблема невідповідності між системою знань і вимогами, що виникають під час розв'язання нових навчальних завдань; 2) проблема вибору учнем або студентом із системи знань найнеобхідніших, які й дадуть змогу розв'язати завдання з недо-

статніми даними і надмірною кількістю даних; 3) суперечність між теоретично можливим способом розв'язання завдань і практичною нездійсненністю способу розв'язання; інший варіант — коли практично досягнутий шлях розв'язання завдань студенти не можуть теоретично обґрунтувати на певному етапі засвоєння знань; 4) учні або студенти натрапляють на нові практичні умови застосування вже набутих знань порівняно з попередніми умовами навчання, у яких ці знання набувалися [2, 194].

У процесі засвоєння знань про словосполучення доцільно запропонувати студентам подані сполучення слів розподілити на лексичні, фразеологічні та синтаксичні одиниці. Окрім того, вказати на ознаки, завдяки яким відбувся розподіл. Провести спостереження за мелодикою як компонентом інтонації. У пропонованій навчальній ситуації можна використати один із типів проблемної ситуації, що передбачає створення нових практичних умов упровадження вже здобутих знань.

Завдання. Обґрунтуйте тезу, змінюючи звучання голосу. Передайте різні емоційні стани під час читання поданих нижче висловів.

Теза. Ставлення до об'єкта мовлення можна передати тоном: переконливим, упевненим, самовпевненим, м'яким, сором'язливим, несміливим, ніжним, лагідним, ввічливим, дружнім, веселим, радісним, жартівливим, грайливим, іронічним, зверхнім, сумним, понурим, сердитим, грубим, нахабним, благальним, невдоволенням (Л. Куліш).

Культура мовлення; неопалима купина; заслужити благословення; фіалковий цвіт; вкривати землю; стрімко зводяться; ловці душ; історія землі; чинний закон; золото сонця; хліб щоденний; місяць і зорі; ловити вітер; логічний наголос; чи то радість, чи то смуток; згадувати добре; любити ближнього; заготовлені заздалегідь; випускні іспити; соціальний захист; наріжний камінь; мати-героїня; сонячна система; малий, але мудрий; відома істина; залишитися навік; подивилась ясно; кольорові метали; надзвичайно радісно; ні сіло ні впало; підліток або юнак; не лише в радості, але і біді; прогулянка до лісу; Дніпро-Славутич; наставляти на дорогу; шкільна реформа; донька або син; пісня-жалібниця; дванадцять апостолів; громадський обов'язок; ні в тин ні в ворота; то плаче, то скаче; то сумує,

то радіє; Зелений Гай; густий ліс; ступінь порівняння; напустити туману.

Одним зі шляхів створення проблемної ситуації є проблемні запитання, які уможливають обмін інформацією між учителем і учнями, зосередження уваги на певних явищах, виділення їх із групи однорідних, корегування думки і дії учнів. «Вдало побудовані питання, — переконує дослідник, — активізують розумову діяльність, збуджують емоції» [6, 23].

На особливу роль проблемних завдань і запитань, які активізують пізнавальну діяльність, удосконалюють навички застосування знань у нових ситуаціях, формують уміння аналізувати мовні явища, вказує й О. Біляєв. «Подібні запитання, — зазначає він, — можна ставити у процесі впровадження будь-якого методу — розповіді, бесіди, спостереження над мовою та ін.» [4, 52].

Проблемні запитання можна використати, наприклад, під час з'ясування класифікації приголосних звуків української мови.

Завдання. Прочитайте два формулювання, узяті з шкільних підручників різних років:

- а) «приголосні бувають тверді та м'які, дзвінкі та глухі»;
- б) «більшість дзвінких і глухих, твердих і м'яких приголосних утворюють пари».

Запитання та завдання

1. Чому одне з цих визначень із функціональної позиції на звуки мови є не точним?

2. Порівняйте ці формулювання з тими, які подано в підручниках для вищої школи:

а) «шумні приголосні різняться між собою акустично й анатомофізіологічними особливостями: одні з них складаються з голосу й шуму, інші — тільки з шуму, тому шумні приголосні поділяються на дзвінкі й глухі» (Сучасна українська літературна мова : підручник / М. Плющ, С. Березенко, Н. Грипас та ін. — К., 2003. — С. 32);

б) «тверді і м'які приголосні утворюють співвідносні пари» (Сучасна українська літературна мова : підручник / А. Грищенко, Л. Мацько, М. Плющ та ін. — К., 1997. — С. 42).

Логічне продовження пропонованої роботи, як свідчить наш досвід, передбачає постановку проблемних запитань:

1. Чи доцільно повідомити про те, що більшість дзвінких і глухих, твердих і м'яких приголосних звуків утворюють співвідносні пари?

2. Зазначте кількість пар за дзвінкістю і глухістю, твердістю і м'якістю приголосних звуків.

3. Яких приголосних більше: тих, що утворюють пари, чи тих, що не мають співвідносних пар? Сформулюйте правильний висновок.

Не менш важливими у реалізації проблемного підходу є **пізнавальні завдання**, які потребують пошуку нових знань і дії, окрім того, з позиції викладання ці завдання є способом організації пошукової діяльності студента і контролю за її процесом.

Завдання. На основі поданого тексту визначте особливості функціонування складних сполучникових речень через формулювання та перевірку гіпотези: «складні сполучникові речення використовуються в ... стилі для ...», «спростуйте або підтвердіть гіпотезу за такою схемою»:

- 1) визначте стилістичну приналежність уривка;
- 2) з поданих складних сполучникових речень утворіть, де це можливо, прості;
- 3) визначте і порівняйте інтонаційні малюнки вихідних і новоутворених речень;
- 4) з'ясуйте, як змінилися семантичні відношення між частинами речень у новоутвореному тексті;
- 5) визначте особливості на структурному і семантичному рівнях речень, які трансформувати не вдалося;
- 6) зробіть висновки й узагальнення відповідно до сформульованої гіпотези.

Місяць утік, небо посіріло, а коли зовсім розвиднілось, вітер стомився, і вогонь ліниво, байдуже, ні крихти не звертаючи на людей, наче й не їхні хати він пожер, став погасати. Куріли чорні обгорілі балки, сволюки, недогоріла солома куріла теж байдужо, ліниво, стомлено. А з того боку, де згоріла половина села, сходило сонце, весняне й радісне.

...І собаки піднімали голови до цього сонця, і страшно вили, курилась чорна руйна хат, наче простягаючи тонкі стовпи диму до царя природи, а цар природи весело сміявся.

...І раптом очі йому (студенту) стали дикими, круглими, рука задрожала, потім застигла коло виска, здригнувся револьвер, і вмить вибухнув постріл... Люди закам'яніли ...А від його, від крові цього чужого чоловіка, від задубілих рук його йшло їм у душі гострим туманом те, чого він жадав від них: вони вже вірили йому.

Дещо глибше, з погляду викладання й учіння, розглядає такі завдання О. Уман і визначає їхні структурні компоненти: 1) припис здійснити певну дію; 2) вказівка на об'єкт дії; 3) відношення між приписом здійснити певну дію й об'єктом дії потенційно містить у собі спосіб знаходження того, що шукають [5, 32–35].

Варто акцентувати й на тому, що засвоєння методу проблемного викладу у практиці навчання мови відбувається через систему таких прийомів: висловлення припущень, установлення зв'язків між мовними явищами, аналіз, зіставлення і перевірка правильності доказів, формулювання висновків та узагальнень.

Психологи вказують на підвищення рівня пізнавального інтересу студентів до проведення досліджень, прагнення висувати, обґрунтовувати й доводити власні припущення. Тому в процесі навчання особливе місце посідає *дослідницький метод*, який у методиці мови з'явився порівняно недавно, однак уже розроблено його структуру (К. Плиско), подано зразки завдань і виправ дослідницького характеру (Л. Скуратівський, М. Шкільник).

Наприклад, фонетика як розділ мовознавства, що вивчає звукову систему мови у зв'язку з її смисловою роллю та різноманітні звукові зміни, які настають у мовленні при сполученні звукових елементів між собою, є багатим матеріалом для формування дослідницьких умінь та навичок студентів. В основу дослідницького методу пропонуємо покласти аналіз фонетичних одиниць у взаємозв'язку і взаємодії з одиницями різних рівнів мови. Такий підхід сприяє усвідомленню відношень між мовними одиницями, можливості їх реалізації в мовленні, формує риси творчої діяльності, стимулює діяльність студентів у оволодінні методами наукового пізнання.

У процесі вивчення теоретичного матеріалу з фонетики доцільно ґрунтовно опрацювати навчальну інформацію, що українська мова вирізняється з-поміж інших милозвучністю (евфонічністю), яка виявляється у плавності, мелодійності, виразності мовлення. Евфонічність – одна з природних тенденцій української мови – досягається фонетичною будовою слів, чергуванням звуків, звуковими повторами.

Роботу необхідно організувати таким чином, щоб засоби евфонічності використовувалися у всіх стилях, але по-різному. У художньому стилі за їх допомогою мовленню надається експресивне за-

барвлення, в інших — такі засоби використовуються обмежено і не виконують виражально-зображальних функцій.

Сучасні підходи до організації навчально-дослідницької діяльності передбачають активне використання учнями та студентами мережі Інтернет, що актуалізує такі функції дослідницької діяльності, як пошук інформації, акумулювання творчих ідей, синтез результатів, їх оформлення тощо, оскільки мережі уможливають:

1) створення тематичного банку даних корисних посилань в Інтернеті (полегшує пошук необхідної інформації);

2) устанавлення мережевої взаємодії (внутрішньоуніверситетської, внутрішньошкільної, міжшкільної, міжнародної) для обміну інформацією;

3) устанавлення контактів та листування через електронну пошту з науково-дослідними установами з актуальних проблем мовознавства;

4) спілкування в режимі реального часу;

5) роботи з бібліотечними каталогами, довідковою інформацією, періодикою;

6) оцінювання результатів навчально-дослідницької роботи учнів та студентів зовнішніми рецензентами, обмін думками й досвідом з ровесниками, зацікавленими аналогічними проблемами;

7) опублікування власних досягнень;

8) участь у міжнародних телекомунікаційних проектах, конкурсах, пропонованих у мережі Інтернет.

Застосування проблемного методу в навчанні сприяє розвитку пізнавального інтересу студентів, дає змогу удосконалювати вміння самостійно здобувати знання, глибше здійснювати підготовку до професійно зорієнтованого навчання. Досить ефективним є застосування означеного методу у вищих закладах освіти, де студенти мають високий рівень засвоєння знань, лінгвістичні здібності, розвинене критичне мислення.

Більшість завдань дослідницького характеру для свого розв'язання зумовлюють застосування такого методу учіння, як *гіпотеза* (Л. Скуратівський), який доцільно використовувати лише тоді, коли вже сформована певна система знань, умінь та навичок, необхідних для висунення обґрунтованого припущення, покладеного в основу пізнавального завдання.

Завдання. Згадайте систему функціональних стилів української мови та їхні ознаки. Сформулюйте гіпотезу, що містила б 2–3 умови. Поміркуйте, які фонетичні явища діють у науковому і художньому стилях. Для підтвердження гіпотези проаналізуйте текст наукового та художнього стилів:

Науковий стиль

Сутність дикції як феномену полягає в тому, що промовець мусить чітко вимовляти не тільки думки, а й кожен звук губами та язиком. Губи повинні рухатися під час розмови постійно, а язик, по можливості, мусить не зачіпатися за зуби чи за будь-які інші частини ротової порожнини.

Між окремими словами можна робити незначні паузи, а між реченнями, фразами, окремими думками — більш тривалі інтервали, даючи можливість слухачам зосередитися (*З посібника*).

Художній стиль

Стихли струни, стихли співи.
Срібні співи серенад,—
Срібно стеляться сніжинки —
Спить самотній сад. (В. Кобилянський)

Холодний сон. Холодний сан добра.
Холодний сенс багряного пера. (І. Драч)

Отже, основою проблемного навчання є цілісний процес продуктивної взаємодії викладача та студентів, який охоплює виявлення проблеми, відкриття знань під час її розв'язання, застосування способів дії до виконання нових завдань. Викладач може обирати один із багатьох імовірних варіантів проблемного навчання з урахуванням специфіки власної педагогічної діяльності, індивідуальних особливостей студентів, рівня їхньої лінгвістичної підготовки.

Акмеологічний ресурс проблемного підходу у навчанні сприяє розвитку пізнавальної активності студентів-філологів, уможливорює проектування індивідуальної траєкторії дослідницького пошуку в умовах сучасної університетської освіти, формуванню практичних професійних умінь і навичок майбутніх фахівців української словесності.

Джерела

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. — К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. — 440 с.
2. Караман С.О. Методика навчання української мови в гімназії : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів освіти / Станіслав Олександрович Караман. — К. : Ленвіт, 2000. — 272 с.
3. Махмутов М.И. Проблемное обучение / Мирза Исмаилович Махмутов. — М., 1975. — 365 с.
4. Методика вивчення української мови в школі : посіб. для вчителів / О.М. Біляєв, В.Я. Мельничайко, М.І. Пентилок та ін. — К. : Рад. шк., 1987. — 246 с.
5. Уман А.И. Учебное задание и его типы / Аркадий Ильич Уман. — М. : Знание, 1983. — 136 с.
6. Шкільник М.М. Проблемний підхід до вивчення частин мови / Михайло Михайлович Шкільник. — К. : Рад. шк., 1987. — 136 с.

В статье освещаются научно-методические аспекты реализации проблемного подхода в подготовке будущих специалистов украинской словесности. Дается обоснование дидактических условий использования проблемных заданий и вопросов в процессе усвоения студентами дисциплин языковедческого цикла.

Ключевые слова: лингводидактика высшей школы, проблемный подход, проблемная ситуация, проблемное задание.

The article highlights scientific and methodological aspects of the implementation of the problem approach to the training of future specialists in Ukrainian language. It provides justification for didactic conditions of problem tasks and questions in the course of mastering linguistic disciplines cycle by students.

Key words: high school linguodidactics, problem approach, problem situation, problem task.